

DOI: <https://doi.org/10.32347/2077-3455.2025.73.174-182>

УДК 72. 01 (719)

Черкасова Катерина Тимофіївна,

*доктор архітектури, доцент, професор,
завідувачка кафедри реконструкції, реставрації архітектурних об'єктів
Харківського національного університету міського господарства
ім. О. М. Бекетова*

Kateryna.Cherkasova@kname.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-2098-6420>

Снітко Ірина Анатоліївна,

*кандидат архітектури, доцент
кафедри реконструкції, реставрації архітектурних об'єктів
Харківського національного університету міського господарства
ім. О. М. Бекетова*

Iryna.Snitko@kname.edu.ua

<http://orcid.org/0000-0002-8473-3353>

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТУ ОХОРОНИ ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ ТА МІСТОБУДУВАННЯ ЯК ОБ'ЄКТУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Анотація: Стаття присвячена особливостям трактування та використання в архітектурно-реставраційній практиці поняття предмета охорони пам'ятки архітектури та містобудування. Розглядається в контексті загальних питань методології збереження історичного середовища в якості інструменту комплексної оцінки та підтвердження напрямку збереження і соціальної адаптації пам'ятки. Існуючі на сьогодні методичні рекомендації з визначення предмета охорони використовуються при підготовці первинної документації на пам'ятку, включення (або виключення) об'єкту до державного реєстру пам'яток.

В останній редакції державних будівельних норм з реставрації пам'яток архітектури та містобудування посилення на зміст предмета охорони пам'ятки відсутній. У нормативних джерелах предмет охорони об'єкта культурної спадщини розглядається як характерна властивість, що підтверджує історико-культурну цінність пам'ятки і повинна зберігатися під час виконання робіт з ремонту, реставрації, адаптації до сучасного використання. Більш детального розгляду категорія предмета охорони потребує для об'єктів, що реставруються. Теоретичне обґрунтування предмета охорони пам'ятки, як інструменту визначення умов реставрації, виконується на підставі документальних іконографічних та історичних джерел, аналізу ступеня втрат та показників автентичності елементів споруди. Умови адаптації пам'ятки до сучасного

використання визначаються за результатами комплексних досліджень, тому предмет охорони стає інструментом контролю при виборі оптимальної функції, підтвердженням стану змін, ступеня автентичності та історико-культурної цінності об'єкта і території. В аспекті діяльності з визначення напрямку використання пам'ятки проєкт предмету охорони виконує функції юридичного документа для контролю реставраційного процесу.

Ключові слова: пам'ятка; реставрація; адаптація; реабілітація; предмет охорони; документація.

Постановка проблеми. Дослідження пов'язано з необхідністю вирішення питання ролі і значення категорії предмету охорони пам'яток архітектури та містобудування для сучасної архітектурно-реставраційної практики. Питання визначення предмету охорони об'єкту нерухомої культурної спадщини розглядається у контексті загальних питань методології збереження історичного середовища як інструмент комплексної оцінки та обґрунтування напрямку збереження і соціальної адаптації пам'ятки до сучасних умов використання. У практиці проведення комплексних досліджень з метою реставрації категорія предмету охорони продовжує застосовуватися не тільки для підтвердження умов та врахування особливостей реставрації окремих пам'яток архітектури, а й для роботи з територіальними об'єктами культурної спадщини. Прикладом виступають архітектурні ансамблі та комплекси історичного міського простору, комплексні пам'ятки культурної спадщини (палацово-паркові ансамблі), громадські простори (вулиць, громадських площ), які відповідають критеріям цілісності і композиційної взаємодії будівель, різних за семантикою, стилем та узагальненому критерію історико-культурної цінності об'єктів та територій. [1].

Існуючі на сьогодні методичні рекомендації з визначення предмета охорони використовуються при підготовці первинної документації на пам'ятку, включення (або виключення) об'єкту до державного реєстру пам'яток, що потребує більш детального розгляду цієї категорії для об'єктів нерухомої архітектурно-містобудівної спадщини. [2-4]. Проблема потребує розгляду в умовах сучасних змін по відношенню до об'єктів нерухомої культурної спадщини, умов сталого розвитку культурної спадщини, необхідності вирішення стратегічних питань відтворення історичного середовища у повоєнний період.

Метою дослідження є необхідність теоретичного обґрунтування предмету охорони пам'ятки як інструменту визначення умов реставрації на підставі документальних іконографічних та історичних джерел, аналізу ступеня втрат і показників автентичності елементів споруди, комплексної історико-культурної цінності об'єкту та територій. Методика дослідження з визначення предмету охорони відповідає меті: систематизувати результати попередніх досліджень,

спрямованих на моделювання первісного стану пам'ятки; проаналізувати зміни та оцінити умови збереження автентичності, цілісності та історико-культурної цінності об'єкту охорони; визначити рівень збереження пам'ятки відповідно до показників попередньої оцінки, представлених у первинній документації [5-7].

Аналіз публікацій. У Законі України «Про охорону культурної спадщини» зазначено, що кожна пам'ятка має предмет охорони – характерну властивість, що становить історико-культурну цінність конкретної пам'ятки і має зберігатися під час виконання робіт з ремонту, реставрації, пристосування тощо. [1]. Категорія предмету охорони простежується у первинних установчих документах на пам'ятку: в обліковій картці та паспорті об'єкта культурної спадщини. В обліковій картці у кінці графи «Стислий опис характерних властивостей об'єкта, що становлять його історико-культурну цінність» вказується рекомендований предмет охорони об'єкта культурної спадщини. У паспорті на пам'ятку архітектури у розділі оцінки **археологічної, естетичної, етнологічної, історичної, архітектурної, мистецької, наукової чи художньої цінності пам'ятки** потребують визначення критерії оцінки, з яких складається предмет охорони. [2-4]. Для всіх видів пам'яток предметом охорони є матеріальне втілення історичної пам'яті у специфічних формах, властивих археології, архітектурі, містобудуванню, монументальному, садово-парковому мистецтву тощо. Форма паспорту на пам'ятку архітектури включає інформацію про особливості території, головні джерела, **відомості щодо наявності матеріалів обстежень, науково-дослідних, проєктних та науково-проєктних робіт, які не порушують автентичність пам'ятки.** [8]. У методології реставрації процес пристосування пам'ятки є сукупністю науково-дослідних, проєктних, вишукувальних і виробничих робіт щодо створення умов сучасного оптимального використання об'єкта архітектури без зміни притаманних їй властивостей, які є предметом охорони; сюди входить також і відтворення (реставрація) окремих елементів пам'ятки, що становлять її історико-культурну цінність. [1]. Із цього можна зробити висновок, що процедура визначення предмету охорони розглядається як механізм обґрунтування та уточнення автентичності об'єкта на підставі виконання комплексних досліджень з урахуванням сталого розвитку об'єктів нерухомої культурної спадщини та умов соціальної і просторової адаптації до існуючого середовища [9, 10]. В останній редакції державних будівельних норм на реставрацію *пам'яток архітектури* та містобудування посилення на зміст предмету охорони пам'ятки відсутній. Період першого десятиріччя після вступу у дію Закону України «Про охорону культурної спадщини» (2000 р.) характеризувався появою публікацій з обговорення негативних тенденцій охороні архітектурної спадщини та необхідності виключення категорії предмету охорони з процедури складання

науково-проектної документації з реставрації пам'ятки архітектури. Ці обговорення закінчилися скасування відповідного нормативу. [11,12].

Основна частина. У сучасній ситуації нерухома культурна спадщина позиціонується як один з визначних об'єктів сталого розвитку, тому актуалізувалася необхідність відповідних дій. Умовами збереження історичного середовища з об'єктами культурної спадщини є розробка містобудівного регламенту забудови. Особливості європейського урбанізму у відношенні до збереження пам'яток культурної спадщини простежуються у більш детальній розробці містобудівної документації регулятивного характеру, визначенні категорій історичних зон різного режиму використання у відповідності до статусу і ступеня збереженості цілісності та історико-культурної цінності об'єктів і їх оточення. По кожному з варіантів історичних зон міських кварталів розробляється своя програма оновлення території з відповідними параметрами забудови, що має значення як норма проєктування. На підставі прийнятих в Україні нормативних положень щодо проєктування та визначення режиму використання території історичних ареалів лише частково вирішується проблема обмеження забудови охоронних зон. Локальні архітектурні об'єкти та окремі пам'ятки архітектури, що розташовані за межами історичних ареалів, знаходяться у зоні ризику втрати комплексно визначеного містобудівного регламенту історичного центру міста. Літературними джерелами та нормативними документами містобудівного регламенту підтверджується, що особливості адаптації пам'ятки до сучасного використання при виборі оптимальної функції пам'ятки архітектури, необхідно керуватися п'ятьма основними принципами: 1) новий зміст (функція) підпорядковується наявній архітектурній формі (бо вона є беззаперечною цінністю і має бути якнайдовше і безумовно збережена); 2) нова функція повинна бути найстабільнішою, тобто обирається такий соціальний, побутовий, технологічний процес, який викликає мінімальні зміни у структурі пам'ятки за періоди перетворення та трансформації соціальної складової суспільного розвитку; 3) встановлене обладнання та режим його експлуатації мають бути безпечними для пам'ятки і довкілля (неприпустимі вібрації та інші динамічні навантаження, підвищена вологість, шкідливі викиди тощо); 4) режим експлуатації пам'ятки має передбачати доступність її для відвідувачів, зокрема туристів, екскурсантів, людей з особливими потребами; 5) необхідно уникати суперечності між сучасною функцією та образно-художнім змістом архітектурного витвору, щоб не зруйнувати естетичну цінність сприйняття пам'ятки її невідповідним використанням [4]. По відношенню до територіальних об'єктів культурної спадщини (архітектурні ансамблі, комплекси, визначні місця) проєкт предмету охорони обґрунтовує збереження фізичних та просторових властивостей середовища, композиційну взаємодію

між елементами архітектурного ансамблю, зв'язок забудови з природним оточенням, особливості візуального розкриття пам'яток, видові пейзажі та панорами як умову визначення містобудівного контексту. [13-15].

Висновки:

1. У сучасній нормативно-правовій документації поняття предмету охорони пам'ятки та територіальних об'єктів культурної спадщини не представлено. У загальному вигляді типологія об'єктів культурної спадщини нормативно встановлена у документах міжнародного рівня, які ратифіковані Україною та використовуються відповідно до формулювань Закону України «Про охорону культурної спадщини», що надані у ст. 2: - споруди (витвори, в історичному оточенні), комплекси (ансамблі), визначні місця – зони або ландшафти.

2. У дослідженні встановлено, що обґрунтування предмету охорони пам'ятки архітектури та містобудування може розглядатися як методика визначення умов збереження об'єктів культурної спадщини, підтвердження стану змін, ступеня автентичності та історико-культурної цінності об'єкту і території. Під предметом охорони маються на увазі елементи, параметри, характеристики архітектурно-містобудівного об'єкта (території), які є носієм історико-культурної цінності. У аспекті реставраційної та пам'яткоохоронної діяльності предмет охорони є інструментом регулювання (обмеження) дій усіх учасників містобудівного процесу, що зафіксований повноцінними з юридичної точки зору документами.

3. Нормативними критеріями встановлюються: ступінь виявлення та ступінь збереження історичних нашарувань; історична морфологія забудови різних типів архітектурних об'єктів – пам'яток та історичної забудови; ступінь цілісності просторової композиції на основі виявлення співмасштабних зв'язків елементів архітектурних ансамблів, містобудівних комплексів та окремих об'єктів спадщини в історичному оточенні.

Список літератури

1. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 № 1805-III: станом на 14 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення: 12.06.2025).

2. Про затвердження форм облікової картки та паспорта об'єкта культурної спадщини: Наказ Міністерства культури і мистецтв України від 13.05.2004 №295/104. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0693-04#Text> (дата звернення: 14.06.2025).

3. Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 № 1760 : станом

на 1 черв. 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1760-2001-п#Text> (дата звернення: 11.06.2025).

4. Прибега Л. Архітектурна спадщина України: пам'яткоохоронний аспект: монографія. Київ: Інститут культурології НАМ України, 2016. 256 с.

5. Бобровський Т. А. Методичні рекомендації щодо визначення предмета охорони нерухомих об'єктів археологічної спадщини. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*. 2006. № 2. С. 102–105.

6. Калугін П. М., Попельницький О. О. Методичні рекомендації щодо визначення предмета охорони пам'яток історії. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*. 2006. № 2. С. 106–114.

7. Попельницький О. О. Методичні рекомендації щодо визначення предмета охорони об'єктів монументального мистецтва. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*. 2007. № 3. С. 466 – 472.

8. Нарський документ про автентичність 1994 р. *Праці науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*. 2006. № 2. С. 43–46.

9. Водзинський Є. Є. Методичний аспект виявлення та охорони містобудівної спадщини та її пейзажно–видових якостей. *Праці Науково–дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*. 2011. № 6. С. 295–306.

10. Кутузова Т. Ю. Уточнення композиційного змісту домінант містобудівного ансамблю. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. 2017. Вип. 47. С.99-106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spam_2017_47_16

11. Пламєницька О. Казус «предмету охорони» пам'ятки архітектури як методологічна проблема. *Українська академія мистецтва*. 2013. № 21. С. 133–146.

12. Ревський С. Б. Пам'ятка архітектури, предмет охорони пам'ятки, територія пам'ятки – формальна ясність і реальні парадокси в контексті охорони. *Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини*. 2009. № 7. С. 341–349.

13. Водзинський Є. Є. Охорона ландшафтів як складова збереження культурної спадщини. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*. 2010. № 5. С. 301–317.

14. Апостолова-Сосса Л. О. До питання забезпечення збереження історичних панорам міст. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. 2017. Вип. 47. С. 4-8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spam_2017_47_4

15. Паризька декларація: Про культурну спадщину, як рушійну силу розвитку. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*. 2012. № 7. С. 29-31.

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (2000). Law of Ukraine on the protection of cultural heritage (No. 1805-III, June 8, 2000; as of December 14, 2024). Retrieved June 12, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (in Ukrainian).
2. Ministry of Culture and Arts of Ukraine. (2004, May 13). On approval of the forms of the registration card and the passport of a cultural heritage object (Order No. 295/104). Retrieved June 14, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0693-04#Text> (in Ukrainian).
3. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2001, December 27). On approval of the procedure for determining the categories of monuments for inclusion in the State Register of Immovable Monuments of Ukraine (Resolution No. 1760; as of June 1, 2019). Retrieved June 11, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1760-2001-п#Text> (in Ukrainian).
4. Prybieha, L. (2016). Architectural heritage of Ukraine: The monument protection aspect (Monograph). Kyiv: Institute for Cultural Research of the National Academy of Arts of Ukraine. 256 p. (in Ukrainian).
5. Bobrovskiy, T. A. (2006). Methodological recommendations for determining the subject of protection of immovable objects of archaeological heritage. *Proceedings of the Research Institute of Monument Protection Studies*, 2, 102–105. (in Ukrainian).
6. Kaluhin, P. M., & Popelnytskyi, O. O. (2006). Methodological recommendations for determining the subject of protection of historical monuments. *Proceedings of the Research Institute of Monument Protection Studies*, 2, 106–114. (in Ukrainian).
7. Popelnytskyi, O. O. (2007). Methodological recommendations for determining the subject of protection of objects of monumental art. *Proceedings of the Scientific Research Institute of Monument Protection Studies*, 3, 466–472 (in Ukrainian).
8. Nara Document on Authenticity 1994. (2006). *Proceedings of the Research Institute of Monument Protection Studies*, 2, 43–46. (in Ukrainian).
9. Vodzynskyi, Ye. Ye. (2011). Methodological aspect of identifying and protecting urban planning heritage and its landscape-visual qualities. *Proceedings of the Research Institute of Monument Protection Studies*, 6, 295–306. (in Ukrainian).
10. Kutuzova, T. Yu. (2017). Clarification of the compositional content of dominants of the urban planning ensemble. *Current Problems of Architecture and Urban Planning*, 47, 99–106. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spam_2017_47_16 (in Ukrainian).
11. Plamenytska, O. (2013). The case of the “subject of protection” of an architectural monument as a methodological problem. *Ukrainian Academy of Arts*, 21, 133–146 (in Ukrainian).
12. Revskiy, S. B. (2009). Architectural monument, protected monument, monument territory – formal clarity and real paradoxes in the context of protection.

Modern problems of research, restoration and preservation of cultural heritage, 7, 341–349 (in Ukrainian).

13. Vodynskyi, Ye. Ye. (2010). Landscape protection as a component of cultural heritage preservation. *Proceedings of the Scientific Research Institute of Monument Protection Studies*, 5, 301–317 (in Ukrainian).

14. Apostolova-Sossa, L. O. (2017). On the issue of preserving historical panoramas of cities. *Current Problems of Architecture and Urban Planning*, 47, 4–8. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spam_2017_47_4 (in Ukrainian).

15. Paris Declaration: On cultural heritage as a driving force for development. (2012). *Proceedings of the Research Institute of Monument Protection Studies*, 7, 29–31. (in Ukrainian).

Abstract

Kateryna Cherkasova, doctor of Architecture, professor of the Department of Reconstruction and Restoration of Architectural Objects. O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv.

Irina Snitko, candidate of architecture, associate professor of the department of Reconstruction and Restoration of Architectural Objects. O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv.

On the problem of determining the object of protection: monuments of architecture and urban planning as objects of cultural heritage

The article is devoted to the peculiarities of interpretation and use the subject of protection of an architectural and urban planning monument in architectural restoration practice. It is considered in the context of general methodology issues of preserving the historical environment as a tool for comprehensive assessment and confirmation of the direction of preservation and social adaptation of the monument. The current methodological recommendations for determining the subject of protection are used in the preparation of primary documentation for a monument, inclusion (or exclusion) of an object in the state register of monuments.

In the latest version of the state building codes for the restoration of architectural and urban planning monuments, there is no reference to the content of the subject of monument protection. In regulatory sources, the subject of protection of a cultural heritage site is considered as a characteristic property confirming the historical and cultural value of the monument and must be preserved when performing repair, restoration, adaptation to modern use. A more detailed consideration of the category of the subject of protection requires for restored objects. The theoretical substantiation of the subject of monument protection as a tool for determining the conditions of restoration is carried out on the basis of documentary iconographic and historical

sources, analysis of the degree of loss and indicators of the authenticity of the elements of the structure. The conditions for adapting a landmark are determined based on the results of comprehensive studies, so the subject of protection becomes a control tool when choosing the optimal function, confirming the state of changes, the degree of authenticity and historical and cultural value of the object and territory. In terms of activities to determine the direction of use of the monument, the project of the protection subject performs the functions of a legal document for monitoring the restoration process.

Keywords: monument; restoration; adaptation; rehabilitation; object of protection; documentation.